

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

УДК 930.253:94(477)”1926”

МИКОЛА ПЕТРОВСЬКИЙ: “ОСОБИСТО, КОНФІДЕНЦІЙНО”

Підготував А. М. ОСТРЯНКО*

Вміщено публікацію доповідної записки відомого українського історика М. Н. Петровського директора Ніжинського інституту народної освіти М. Г. Куїсу у грудні 1926 р.

Ключові слова: М. Н. Петровський; Ніжинський інститут народної освіти; Ніжинська науково-дослідна кафедра історії культури та мови.

Історична наука має складну траєкторію поступу. В історіографічних студіях фіксується накопичення дослідницького досвіду, ви-кристалізуються нові теоретико-методологічні підходи до вивчення історичних дослідів, залюднюється історіографічний процес. Усі ці чинники нібито повинні сприяти невпинному якісному нарощуванню результатів історичних досліджень та гарантувати від повторення помилок попередніх поколінь дослідників. Проте корпорація істориків (при усій її динамічності та готовності до споживання і продукування новацій у сфері творення “чистої науки”) залишається доволі консервативною у ставленні до технології дослідницької праці, способів надання результатів дослідів, формальних ознак ієрархії в рамках професійної спільноти, матеріальних умов праці, особистісних стосунків тощо. Принципи існування співтовариства істориків – традиція, яка плекалася роками, й нині перебуває під впливом з боку держави, що визначає формальні підстави життєдіяльності цієї спільноти. Зміни суспільно-політичних реалій тягнуть за собою порухи й у середовищі істориків, що знаходить відображення у коригуванні усталених відносин та ставленні до нововведень.

Таке спостерігалось й у 20-і рр. ХХ ст., коли в Україні народжувалась нова історична наука, яка була такою не лише за методологічними критеріями, але й за принципами і правилами впорядкуван-

---

* *Острянко Андрій Миколайович* – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології України Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка.

ня “історичного фронту” – стара генерація істориків відходила (або її “відходили”), натомість поставала когорта дослідників, котрій були запропоновані й нові правила гри. В результаті цілеспрямованих організаційно-пропагандистських дій відбувся перехід вітчизняної історичної науки, яка на той час була “українською, але не советською”¹, до історичної науки нового порядку. У серпні 1925 р. з’явився “цілком таємний меморандум ДПУ” щодо праць М. Грушевського: “История Украины-Руси” идеолога украинского национализма проф. Грушевского признана враждебной для советской власти лженаучной историей. Вопрос о запрете этой книги сейчас рассматривается Правительством СССР и ОГПУ в Москве. А пока предлагаем фиксировать всех тех, кто проявляет интерес к упомянутой книге и её распространяет среди населения. Информировать об этом наших с/о и обяжите их усилить наблюдение за такими лицами”². Згодом, на I Всесоюзній конференції істориків-марксистів (28 грудня 1928 р. – 4 січня 1929 р.) у доповіді речника “нової” історичної науки М. Покровського було наголошено: “Супроти течій буржуазної історичної науки марксієвська наука повинна вести завзяту боротьбу, опанувавши науково-технічним апаратом дослідження, що ним володіє буржуазна наука”. Тоді ж М. Яворським було започатковано відкрите таврування української історичної науки й названо головних ворогів “марксієвської науки” – “школу та напрямок акад. М. С. Грушевського, що ... базується на визнанні безкласовості українського історичного процесу, поруч цього напрямку існує напрямок акад. Д. І. Багалія, що йшов шляхом “аполітичного документалізму” свого учителя В. Антоновича, а нині задекларував себе як марксист”³.

Серед істориків нової генерації виділяється постать Миколи Неонovichа Петровського (1894–1951), діяльність і творчий доробок якого вже були предметом історіографічних студій⁴. Добре відомо, що під впливом суто зовнішніх чинників М. Петровський у 30-х рр. змушений був перейти на позиції радянської історіографії, визнавши “марксистсько-ленінську методу діалектичного матеріалізму єдиною дійсно науковою методою історичного дослідження”⁵, і надалі спромігся стати одним з лідерів корпорації істориків-марксистів в Україні. Тим цікавішим є документ, що досі не був відомим науковому загалу, виявлений у фондах Державного архіву Чернігівської області, який фіксує ставлення М. Петровського до суттєвих змін умов роботи, нав’язаних історикам у 20-х рр. ХХ ст.

Конфіденційна доповідна записка на ім’я ректора Ніжинського інституту народної освіти М. Г. Куїса була написана М. Петровським 27 грудня 1926 р. невдовзі після обрання його головою секції українсько-російської історії Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури й мови⁶. Важко встановити, хто був ініціатором створення цієї доповідної записки – директор інституту, який прагнув зро-

зуміти ситуацію в середовищі ніжинських науковців, чи сам М. Петровський, котрий широко виклав своє бачення болючих проблем радянської історичної науки наприкінці 20-х рр., дошкульність яких він відчував на собі, – прямих вказівок на це немає. Та рішучість, з якою М. Петровський взявся критикувати чинні на той час підходи до впровадження марксистської методології у дослідницьку практику та авторитетних колег по цеху, може свідчити тільки про те, що вчений покладався на конфіденційність свого звернення. Оцінка історіографічної ситуації М. Петровським вплинула на його подальше кар'єрне зростання та становлення як науковця. Можливо, саме ця доповідна стала підставою для “профілактичного” арешту М. Петровського у 1928 р.⁷, не виключено також, що її поява та її зміст позначились на провалі захисту дисертації М. Петровського у Харкові у березні 1930 р.⁸ Водночас цей текст інформаційно вказує на складнощі його стосунків з М. Грушевським⁹ та Д. Багалієм¹⁰.

Доповідна записка надрукована на друкарській машинці та підписана М. Петровським. У тексті рукою М. Петровського зроблені деякі виправлення, які у тексті публікації наводяться у виносках. Текст документу друкується без змін, орфографічні огріхи виправлені без застережень, збережено стилістику та мовні особливості оригіналу.

¹ *Оглоблин О.* Думки про сучасну українську советську історіографію / О. Оглоблин. – Нью-Йорк, 1963. – С. 6.

² *Винар Л.* Силуети епох: Дмитро Вишневецький, Михайло Грушевський: історичні розвідки / Л. Винар. – Дрогобич: Відродження, 1992. – С. 139–140.

³ *Гермайзе О.* 1-ша всесоюзна конференція істориків-марксистів у Москві / О. Гермайзе // Україна. – 1929. – Березень–квітень. – С. 173–174.

⁴ Див.: *Л. О.* Дослідник Самовидця (Пам'яті М. Н. Петровського) / Лев Окиншевич // Україна. – Париж, 1952. – Ч. 7. – С. 535–537; *Дубровський В.* Спогад про проф. д-ра М. Н. Петровського / В. Дубровський // Український історик. – 1964. – № 2–3. – С. 21–26; *Олійник Л. В.* Український радянський історик М. Н. Петровський // Український історичний журнал. – 1964. – № 5. – С. 115–117; *Стецюк К. І.* Український радянський історик М. Н. Петровський / К. І. Стецюк // Український історичний журнал. – 1984. – № 11. – С. 145–150; *Сарбей В. Г.* Видатний радянський історик (Життєвий і творчий шлях М. Н. Петровського) / В. Г. Сарбей, Г. К. Швидько // Феодалізм: економіка, класова боротьба, культура: Сборник научных трудов на украинском языке. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 3–18; *Дмитрієнко С.* Студентські роки Миколи Петровського // Сіверянський літопис. – 1995. – № 4. – С. 96–103; *Його ж.* Невідомі сторінки біографії Миколи Петровського / С. Дмитрієнко // Україна на порозі ХХІ століття: актуальні питання історії. – К., 1999. – С. 168–181; *Удод О. А.* Микола Неонович Петровський (1894–1951): Життя і творчий шлях історика / О. А. Удод, А. Ю. Шевченко. – К.: Генеза, 2005. – 192 с.

⁵ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, ф. ХХІХ, спр. 1825, арк. 2 зв.

⁶ Державний архів Чернігівської області, ф. Р-6121, оп. 2, спр. 3254, арк. 8 зв.

⁷ Дмитрієнко С. Невідомі сторінки біографії Миколи Петровського / С. Дмитрієнко // Україна на порозі ХХІ століття: актуальні питання історії. – К., 1999. – С. 174.

⁸ Дубровський В. Спогад про проф. д-ра М. Н. Петровського / В. Дубровський // Український історик. – 1964. – № 2–3. – С. 24.

⁹ Самойленко О. Г. М. С. Грушевський та Ніжинська вища школа: до проблеми творчих та наукових зв'язків / О. Г. Самойленко // Ніжинський державний педагогічний інститут: Наукові записки. – Ніжин, 1996. – Т. XVI. – Вип. 1. – С. 82–84 ; Дмитрієнко С. В. Листи М. Н. Петровського до М. С. Грушевського / С. В. Дмитрієнко, О. Б. Коваленко // Україна і Росія в панорамі століть: Збірник наукових праць на пошану проф. К. М. Ячменіхіна / [Редколегія: О. Б. Коваленко (голова) та ін.]. – Чернігів : Сіверянська думка, 1998. – С. 325–331.

¹⁰ Зозуля С. Ю. До питання про належність ніжинських істориків 20–30-х років ХХ ст. до зони тяжіння наукової школи акад. Д. І. Багалія / С. Ю. Зозуля // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Збірник наукових праць. – Харків : НМЦ “СД”, 2004. – Вип. 7. – С. 92–101.

Особисто

Конфіденційно

**До Ректора Ніжинського Інституту народної освіти
і Уповноваженого Укрупнауки на Ніжинщині М. Г. Куїса**

Наукового співробітника
секції української та російської історії
Науково-дослідної кафедри історії
культури та мови
при Ніжинському інституті народної освіти
Миколи Неоновича Петровського

ДОКЛАДНА ЗАПИСКА

21 грудня 1926 року на засіданні Ніжинської науково-дослідної кафедри мене обрано виконуючим обов'язки керівника секції українсько-російської історії цієї кафедри. Цим на мене покладається обов'язок підготовлювати нових радянських дослідників-марксистів в галузі українсько-російської історії. В зв'язку з цим, я вважаю своїм обов'язком подати Вам, як ректору Інституту, уповноваженому Укрупнауки на Ніжинщині, цю докладну записку, в якій і висловлюю свій погляд на сучасне становище у нас розробки історії і на перспективи наукової розробки її в майбутньому.

Треба одверто сказати, що стан наукової розробки історії да і взагалі гуманітарних наук, знаходиться у нас, на Радянській Україні, в катастрофічному положенні, що з кожним роком погіршується. Завдання сучасної історичної науки, як і інших наук гуманітарних, полягає у тому, аби проробити колосальну працю – простежити з точки зору походження всі явища історичного життя і цим доказати правдивість положень К.Маркса і інших матеріалістів, щодо основних движучих чинників історії. Будемо пам'ятати, що антагоністи матеріалістичного розуміння історії, як аргумент проти його висовують погляд, що ”в основі теорії економічного матеріалізму лежить гіпотеза, котра, однак, представляється послідователям її, як будто уже доказаною, представляється теорією, имеющей силу общего положения, установленного на незыблемых основаниях; она является для них отпавным пунктом, перво-

начальною предпосылкою, которая должна быть оправдана на всяком частном примере... Нельзя выступать с предвзятою мыслью о том, что основным фактором является экономика, а влияние идей будет уже фактором производным; это будет априорная доктрина. Для того, чтобы получить такой вывод, необходимо было бы проделать колоссальный труд – исследовать с точки зрения происхождения все главнейшие явления всемирно-исторической жизни. А между тем, такой работы не произведено не только в отношении русской истории (здесь можно отметить только единичные и довольно неудачные попытки), но даже и всеобщей. Во всяком случае, пока это не доказано, мы должны держаться взгляда, что идеи с таким же основанием могут быть признаны основой исторического процесса, как и хозяйственные отношения. Но мы далеки от того, чтобы признать за ними одними творческую роль в историческом процессе... "Грех экономического материализма" заключается в метафизическом стремлении свести к одному началу все разнообразие общественных явлений в их историческом развитии. С этой стороны он представляет собою новейший тип запоздалой метафизической по существу "философии истории", и хотя экономика данной эпохи скромно зовется реальным "базисом", но в сущности она для приверженца этой доктрины такое же творящее историю начало, как и идея для последователя исторического идеализма"¹. Так висловився 1914 р. один з видатніших тодішніх істориків у своїй праці по Руській історії, <...>². Можливо було б чекати, що в Радянській Україні історики, особливо історики з молодих, що розпочинають зараз свою наукову діяльність, будуть мати змогу провадити працю так, щоб доказати навіть в дрібніших деталях історичного життя незбиємість доктрин марксизму в історії. На жаль ж, ми цього не бачимо. Розглянемо з початку ті матеріальні умови, в яких приходиться працювати молодим дослідникам. Стипендії аспірантам занадто малі, да і одержати їх може не всякий. Як Вам відомо, і по нашій кафедрі справа обстоїть так, що один рік аспірант одержує стипендію, другого року йому не дають її без вказання причин цього. Аспірант ж, на мій погляд, тільки тоді може бути позбавлений стипендії, коли виявиться, що його праця незадовольняюча. Позбавлення ж аспіранта стипендії без всяких причин – це не режим ощадності, а режим неоощадності, бо режим ощадності полягає не стільки в скороченні витрат, скільки в найбільш раціональному їх використанню. Аспірант ж, не маючи переконаності в тому що йому забезпечена стипендія, – шукає собі підсобних заробітків на всякий випадок – яка від цього користь науці, зрозуміло. Слідуюча ступінь для дослідника з аспірантів є науковий співробітник і дійсний член кафедри. Тут платня дається небагато, і науковий робітник мусить нахватуватись побільше лекцій, аби мати змогу жити, і урвати хоч годину в день для наукової праці. Яка ж може бути наукова праця при 15–18 тижневих годинах³, да ще низка засідань. Крім того, для наукової діяльності по історії треба мати ще командировки до великих архівів, музеїв, книгозбірень. Одержати ж наукову командировку в Ніжинській кафедрі (да напевно так і в інших) майже також тяжко, як і виграти без білета 100 тисяч. Пригадаю, що 1926 р. ніхто по нашій кафедрі не мав наукової командировки. Правда, в травні 1926 р., як Вам відомо, мені було призначено Укрупнаукою 60 карб. на наукову командировку, але ж покіль їх мені вислали, в липні зачилено кредити, і я грошей цих так і не одержав.

Крім цих суто матеріальних причин є ще і низка інших, що перешкоджають розвитку історичної науки.

Не знаю, чого саме у нас панує погляд, що по історії повинні студіюватись "актуальні теми", себто переважно ревури, і то XIX–XX ст. На мій ж погляд, поскільки перед нами лежить завдання дослідити марксистським методом все

історичне життя, а не тільки XIX–XX ст. і то переважно реврухи. Завдяки такому розумінню завдань історичної науки, видрукувати працю ”не актуальну” у нас надзвичайно трудно. Часописів і видань, що друкували б історичні праці раніших часів майже не існує. Для придбання ж молодому історичному певного авторитету в наукових колах потрібно мати і наукову ступінь. Становище ж у нас, на Україні, з науковими ступенями катастрофічне. До революції у нас існувало два наукові ступені: 1) магістра, 2) доктора, що їх поступово і одержував учений, представляючи для одержання кожного самостійну працю. За кордоном, поскільки мені відомо, існує один науковий ступінь – доктора і одержати його далеко легше, ніж у нас було одержати ступінь магістра. В до-революційній Росії такі випадки, що досліднику, який представляв працю на першу ступінь, ступінь магістра, за високу якість праці давали вищий ступінь доктора, було надзвичайно мало. Низка ж істориків і взагалі учених, мали тільки науковий ступінь магістра. З 1923 р. на Радянській Україні встановлено одну наукову ступінь – ступінь доктора (Бюлетень Укрголовпрофосу, 1923 р., № 3–4, с. 23–24).

Здавалося з змісту цієї постанови, що з науковим ступенем доктора у нас будуть триматися практики закордонної. В дійсності ж у нас справа стоїть інакше. Від бажаного одержати науковий ступінь вимагається праця, яка б була рівна попереднім і магістерській і докторській вмісті, при чому звертається, як це і виказали, увага і на вік ученого, аби було йому років 40–45. Виникає питання, скільки раніш, до революції, було представлено праць на ступінь магістра, за які був би даний ступінь доктора, да ще ж треба порівняти тодішню матеріальну забезпеченість дослідників і сучасну. Крім того, скільки мені відомо з неофіційних даних, Укрупнаукою дано в останні часи розпорядження установам науковим, що мають право присуджати наукові ступені, дуже суворо відноситись до наукових праць, що представляються дослідниками на ступінь доктора. Частина наслідків такої політики зараз вже на лице: до 1927 р. по гуманітарним дисциплінам мені відомо тільки три даних наукових ступені (дві по античній культурі – в Харкові – Константинопольському, Кацевалову, і одна по історії – Оглобліну в Одесі). Частина ж друга наслідків такої політики буде видна далі, коли років через 5–10 зйдуть з арени до-революційні доктори і нікому буде рецензувати праці кандидатів на ступінь доктора. Що за причини такої політики – чи небажання давати ходу молодим історикам-марксистам, чи просте нерозуміння – сказати не можу, бо стою далеко від верхів наукової Управи, не бачу причин, а бачу тільки наслідки. Завдяки ж тому, дисертації часто представляються в рукописах, вони невідомі широким науковим колам, бо їх трудно видрукувати.

Неможливо зараз працювати науково так, аби цим не вгодити особам, що відіграють роллю в Укрнауці. Для прикладу посилаюсь на себе. В своїй студії (Про автора літопису Самовидця // Записки Ніжинського інституту народної освіти, кн. VI, стор. 37, прим 1) я не погодився з одним висновком ак. Д.Багалія, що працює в Укрупнауці. При призначенні в цьому році платні науковим співробітникам нашої кафедри – для мене зроблений виняток: з трьох наукових співробітників кафедри платня не призначена одному мені, хоч Ви, як казали мені, і клопотали про це в Укрупнауці, як Ректор, Політкомісар і Уповноважений Укрупнауки на Ніжинщині. Мало того, з початку 1926/27 бюджет[етного] року зняте утримання і керівнику секції українсько-російської історії проф. М. Бережкову, бо, як це Вам відомо, він клопотав про відставку і я, як вже були переговори в нашій кафедрі, передбачався бути обраним на його місце, що зараз і є. Таким чином, я зараз являюся керівником секції, напевно одним на всю Радянську Україну, що не одержує платні.

Підводячи підсумки всьому вищевказаному, на мій погляд, для правильного розвитку наукового марксистського дослідження історії, аби виконати ті завдання, що стоять перед істориками-марксистами необхідно:

I) Звернути увагу на матеріальне становище молодих дослідників історії і вжити такі заходи: 1) призначати стипендії всім аспірантам-історикам не на 1 рік як зараз, а на весь термін аспіранства; 2) знімати з стипендій тільки в разі незадовольняючої праці аспіранта; 3) призначити утримання всім науковим співробітникам і дійсним членам, але при цьому аби вони мали академна-грузки в ВУЗах не більш 12 тижневих годин; 4) давати аспірантам, науковим співробітникам і дійсним членам кошти на 1 місячну командировку⁴.

II) Для досягнення завдань, що стоять перед марксистським вивченням історії, необхідно: 1) звернути увагу не тільки на вивчення XIX–XX вв. і ре-врухів, а і на вивчення марксистським методом всіх явищ історичного життя, 2) збільшити видання часописів, де могли б друкуватись історичні праці різ-них часів.

III. Для того, аби молоді дослідники мали скоріш дальшу наукову доро-гу: 1) усунути існуюче зараз ненормальне становище з науковими ступенями, встановивши або ще ступінь магістра, або ж представляти вимоги до сучасних докторських дисертацій такі, як до революції були на ступінь магістра; 2) аби дисертації, що представляють вчені, друкувалися на державні кошти.

Без здійснення цього мінімуму історична наука, на мій погляд, не піде у нас вперед так, як цього вимагає час.

/М. Петровський/

1926 року, грудня 27 дня.

м. Ніжин

Державний архів Чернігівської області, ф. Р-6121, оп. 1, спр. 1068, арк. 32–34 зв.

¹ М. Н. Петровський наводить з купюрами цитату з роботи: Багалеї Д. И. Русская история. С картами, планами и снимками с памятников древности и искусства. Пособие к лекциям для высшей школы и руководство для учителей и самообразования / Д. И. Багалеї. – М. : Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1914. – Т. 1. Княжеская Русь (до Иоанна III). – С. 12–13.

² Далі затушоване друкарською машинкою: "який зараз керує марксистським вивченням історії і відограє ведучу роллю в Укрупнауці" (прочитання – А. О.). Вочевидь, йдеться про Д. І. Багалія.

³ Від руки над рядком дописано "академнавантаження" – А. О.

⁴ Від руки дописано "що року" – А. О.

Размещена публикация докладной записки известного украинского историка Н. Н. Петровского директору Нежинского института народного образования Н. Г. Куису в декабре 1926 года.

Ключевые слова: Н. Н. Петровский; Нежинский институт народного образования; Нежинская научно-исследовательская кафедра истории культуры и языка.

The known Ukrainian historian M. N. Petrovs'kyi's report to the director of Nizhyn institute of people education M. G. Kujis in December, 1926 is published.

Keywords: M. N. Petrovs'kyi; Nizhyn institute of national education; Nizhyn research chair of history of culture and language.